

mehkoba trav je ostala
 tam daleč zadaj,
 z murni in prvim senom,
 obpotek pa mu je grizel podplate,
 pa mu je srebal sokove in moči,
 krvavkasta sled se je vlekla za njim,
 vendar tekel je samoték
 polslišno
 in topo vdano
 in stegoval je roke,
 da bi jih ujel,
 si vsaj za trenutek v njih
 odpočil samoto,
 obpotnik — — —

Branko
 Gradišnik

Memorandum

CAUSA GENERIS

Izmed nešteti možnosti, ki se na vsakem koraku ponujajo človeku, je ena prav gotovo tudi, da je bila krsta, okrog katere so se dne 4. junija 1924 zbrali maloštevilni žalobni Judje, v resnici prazna, njen lastnik ali bolje rečeno, najemnik, takrat še malo znani Franz Kafka, pa je potoval z *apeninsko železnico* po idilični sredozemski krajini proti Neaplju, kjer ga je čakala ladja, namenjena v sončno Mehiko, po kateri sta tako

hrepnela njegova duša in telo. Čas, oče resnice in meč usmiljenja, ki zasekuje brazde na čelo in zapolnjuje misel s krhko praznoto, je skrbel, da se je njegov beli obraz izgubil pod judovsko brado, porevolucijska razbrzdanost duha ali splošna človeška sprijenost pa sta mu za nekaj sto pesov naklonili novo ime in vse, kar k imenu sodi. V omotici suhega, čistega verakruškega zraka, kjer so belo ometene hiše negibno čepele pod šumečim drevjem in so ga neprizadeto spremljale oči temnih *peonov*, razposedlih po lesenih pločnikih, je čutil, kako ga tuji kontinent priklepa nase, in v strahu, da se bo povsem izgubil v jasnem, slepečem nasilju Novega sveta, si je izmislil umetniško ime, po izviru slovansko in prav tako iz sveta narave kot Kafka.

Leta 1926 je izšla *Mrtvaška ladja* in imela takojšen uspeh. Hitro so ji sledile naslednje: *Obiralci bombaža* (1926), *Zaklad Sierra Madre* (1927), *Upor obešencev* (1936), vedno večja je bila vrsta knjig o ostrbi ločnici med krivico in pravico. Leta 1969 je B. Traven preminil in izkazalo se je, da je njegovo pravo ime Torsvann. Tako je Franz Kafka še enkrat zamedel vse sledi za sabo, nikdar ne bomo videli njegovega mišjega obraza, nikoli zvedeli, kaj je v resnici hotel, še enkrat prevarani ostajamo na svetu in prsti nam neodločno listajo po dolgočasnih, nedoumljivih straneh iz *Amerike*, za katero se je pokazalo, da sploh ni prava.

✓ SKRIVNO RAZODETJE

Ko se inženir Cyrus Smith in njegovi tovariši po dolgih letih, v katerih so čutili navzočnost skrivnostnega neznanca, dobrotljive sile, ki je bdela nad njimi, končno napotijo za glasom iz žice in skozi odprtino, katero razkrije oseka v nevihtni noči, in se bližajo skrivnostni ladji v špilji, se jim dozdeva, da se jim bo zdaj odkrila še zadnja skrivnost Lincolnovega otoka. Dva izmed njih sta celo pripravljena verjeti, da je njihov dobrotnik kaka višja, nadnaravna sila. Kako se jim mora dozdevati kot počasne, opotekave sanje, ko se znajdejo pred umirajočim kapitanom Nemom, ki jih v zgodbi svojega življenja prepričuje, da je že trideset let v morskih globinah, obenem pa pravi, da je leta 1857 vodil upor indijskih spahijev in se šele nekaj let zatem umaknil svetu, in vendar se zdaj, tu na otoku, piše 1868. leto. Pomota je izključena: peterica je leta 1865 pobegnila iz ameriške državljanske vojne in jo je vihar zanesel na samotni otok, kljub temu pa vsaj dva izmed njih vesta za knjigo *20 000 milj pod morjem*, ki jo je napisal francoski profesor, potem ko je pred petnajstimi leti — leta 1867 — pobegnil iz Nautilusa in se rešil iz maelstromskega vrtinca. Kam je šlo teh petnajst let, kdo jih je skril v pest, da so šla mimo, kot da jih ni? Molče, ne da bi z besedo ali vzklikom izdali, kakšen prepad se odpira pod njimi, poslušajo starega kapitana, ki je v tem niču oslabil in osivel, in videti je, da s tonečo podmornico, v kateri na vekomaj počiva, pokopavajo tudi svoje upe, da bodo kdaj doumeli Lincolnov otok. Kapitan je nosil svoje ime po pravici, za trenutek se je zdel bog, potem se je pogreznil v nič. In vendar je v njihovem molku, iz katerega se ne poblisne nobena, četudi neizgovorjena misel, nemara tiha gotovost, da se jim onstran navideznega podnebja kaže drugo, širše in neskončnejše, da napaka, v kateri na nedoumljiv način živijo, izdaja stvarnika, ki jo je zagrešil. Navdihnjenje ali privid? Razpoka, zasajena v ta svet, da bi kazala pot drugam? In ko jih neznanska sila oropa za njihov otok in jim pusti le golo življenje, si v domovini na suhem ustvarijo še en Lincolnov otok, ki je novo upanje, in na dnu vsakega upanja je obup, na dnu vsake žalosti veselje.

SOAREJA

Zamorski glasbeniki v smokingih, z naočniki iz želvovine, z belimi robci v naprsnih žepih, ki si z lakastimi čevlji dajejo takt, obdani z lučmi žarometov, ločevalcev teme okrog odra, po uspešnem nastopu pospravljajo glasbila. Ta spravlja v škatlo saksofon, oni prekriva bobne. Koža se jim ježi, zobje jim tu pa tam zašklepetajo. Po praznem gledališču se ulega mokra megla. Pozno zvečer je in do postelje v hotelu je še dolga pot. Prej bodo morali nekaj pojesti, nekaj popiti, se pogovarjati s prijaznimi domačini, njihovi gostitelji v neznanem mestu. Žile na hrbtisčih dlani jim nabrekajo, ko vzdigujejo svoje škatle. Ko se z avtobusom peljejo v hotel, gledajo skozi okno, ven na polprazne ulice, kjer na nekem vogalu za hip zagledajo nekoga, ki jim je podoben. Na banketu govorijo v neznanem jeziku, z grlnimi, presunljivimi glasovi, in odgovarjajo jim v neznanem jeziku, smehljajo se jim in jih trepljajo po utrujenih ramenih. Med temi belimi obrazi se sami sebi zazdijo kot živali. In ko ležijo pod svežimi rjuhami kot temne sence na mesečnatem obodu in jih iz kosov poliranega pohištva gledajo tuje prikazni, si potegnejo odejo čez glavo in zatisnejo oči, da ne bi videli sob, v katerih se v kotu belijo umivalniki in spuščeni roloji ustavljajo luč pred okni in kjer ogledala izdajalsko množijo njihove spačene, črne obraze in jih zjutraj pred vrati čakajo zloščeni čevlji, da v njih zagledajo svet, postavljen na glavo.

MOLITEV

Reči me zapuščajo. Tu in tam še zagrabim kozarec, ne da bi se mi razlil, razbil ali razblinil pod prsti, in kadar sežem po knjigi, mi obleži na dlani, ampak vino se spreminja v vodo, od knjige ostajajo samo platnice, odpirajo se mi napačne strani, med latinico se meša cirilica in očala se mi rosijo, dolge ure mi v glavi brenči in vrtim se po sobah, vsak dan bolj mračnih in nedomačnih, kjer mi odklapljajo elektriko in me iz zrcal opazujejo samo približni dvojniki, sedeč v starinskih naslanjačih pred okni, ki gledajo na neznano pokrajino. Reči se vse bolj izgublja v raznih vonjavah, v kaki temni misli ali na sprehodu, ki me odneseta kdovekam, v otrplih pogledih prednikov in v pogovorih onkraj stene. In vse teče, vse se spreminja, včasih so pred dežjem nizko letale lastovke, zdaj ježno brenčijo čebele in mačke brskajo po krtinah, in kjer je bil Saigon, je naenkrat Hošimin, Velikega voza že ne najdem več in zdi se mi, da je mlaj le odsvit ščipa, retuširajo mi fotografije in mi krtačijo brke. In treba je biti pazljiv, avtomobili tiho drsijo okrog vogalov, na sprehodu se naenkrat prevrne drevo, hribi se sesipajo, voda spodjeda bregove in naplavlja neznance, v sobo letijo večje, vlaki prihajajo z napačne strani in če grem po cigarete, me ni več nazaj. Postavljen sem v sredo nasprotij, dan se menjuje z nočjo, levica in desnica se mi križata, če se poženem kvišku, me potegne navzdol, in kaj naj počnem vmes?

Vse to so znamenja, čas je začel odtekat drugam, tedni izginjajo kot cesta pod kolesi in nedelje so telegrafski drogovi, ob katerih si lahko oddahnem v tej dirki, skrit za zidovjem centralnega stadiona, kjer postave na zeleni podlagi spletajo mrežo naključij po natančno določenih pravilih.

O Popivoda! Vpelji me v skrivnost usodne igre, ki mi odmerja čas, medtem ko sem dosmrtno obsojen na tesne celice svojih misli, položi mi dlan na razbeljeno čelo, daj, naj bom tvoj učenec.

UBIJALEC

Eden izmed najbolj nemirnih pogledov je pogled iz oči v oči, čez noževo rezilo. Ubijalec, človek brez preteklosti, se pokaže v sobi kot iz niča, ne da bi se bil kdaj prej, pa čeprav le v sanjah, dal prepoznati, in s preudarnimi, varčnimi gibi zamahuje proti tebi, proti tvojemu telesu. Iz oči ti mogoče gleda nevera, a njegove črne oči, zmožne vsrkavati svetlobo, se ji ne odzovejo. Ko v tem popoldnevu zdaj počasi zdaj urno krožita mimo sorazmerno negibnih kosov pohištva, na katere sedajo trepetave okenske lise, mu na ta ali oni način skušaš dopovedati, da je svet iz enega kosa in da bo, če te ubije, nepopravljivo oropan za enega izmed njegovih neponovljivih drobcev. Svariš ga pred zunanjo praznoto, ker takrat tudi notri ne bo kaj videti ali slišati, kažeš mu, da si le ena izmed spodbud, ki dajejo njegovi zavesti videz, da živi. Zaman, kot je videti, se morajo ubijalci držati drugačnih pravil in se ne smejo preveč meniti za ugovore žrtve; ker te počasi začenja utrujati nesmiselnost beganja po stanovanju in se ti začnejo besede dozdevati prazne, brezglave in obrnjene, se vdaš v dokončno usodo in se s pogledom, ki ti naenkrat objame nedolžni svet pred oknom in ljube ti reči v stanovanju, ustaviš, kot da jih nameravaš vzeti s seboj.

Ubijalca so tvoje besede čudno ganile. Sedel je sredi sončne luči, po kateri so plesali drobci prahu, gledal zdaj na negibno telo, iz katerega se je umaknila življenjska sila, zdaj skozi okno, kjer sta mož in žena iztepala preprogo na balkonu onkraj ulice in se z zabrisanimi klici udeleževala pogovora nevidnih ljudi na dvorišču, ne da bi znal svoje ganotje preliti v besede ali vsaj otipljivejše občutke, dokler ga ni naraščajoči mrak zdramil, da se je ozrl dol na ulico po gručah zlatolasih deklet. Zunaj je bilo vse kot ponavadi. Naposled ni več vedel, kaj bi s sabo in s svojim utripajočim srcem. Stopil je do ogledala in od tam ga je gledal starejši moški v rumenih naramnicah, ki se mu je zajetno telo potresavalo v komaj zaznavnih stresljajih. Nepremično strmeč v to podobo, ki se je temnila, kakor je v temo tonila soba z vsemi rečmi v njej, je stal in poslušal vse pogostnejše klice z ulice, ne da bi se zavedal, ali ga to navdaja z veseljem ali s kakim upanjem, pa tudi ti ali jaz ne bi mogla odgovoriti zanj.

RAZPOTJE

Človek začuti, da se spreminja, ko mu na vrat leže sovražnikova sablja in ko z usti poišče tuja usta, ko stopa iz senčnega gozda, da se pred njim razgrne presvetljena krajina, in ko mu v drevenečo roko nekdo potiska škapulir, ko se v nespečni noči domisli, kako jo lahko konča, in ko zve, da je mladostnega znanca povozil tovornjak. Včasih se pouči v knjigi, ki je skozi rodove čakala nanj, ali pa mu usodo razodene položaj figur v napeti partiji šaha, drugič raje prisluhne klicu pridigarja ali bojvnika, ravna se po zemljevidu, ali po zgodovini, čaka po tovornih postajah in spi na belih rjuhah.

Kuhal sem jajce, ga potegnil iz kroga, oplaknil z mrzlo vodo, ga olupil in ugriznil vanj, ko sem se zavedel, da je nekaj za vselej izgubljeno, da ne bo nikdar več tako, kot je bilo, da sem konec koncev prav tak kot ubogo jajce, katerega polovica je postala moja notranjost, polovica pa se je še kopala v bogati harmoniji zunanjega sveta. Nikoli, nikoli več ga ne bom oplakoval, moja duša je skrepenela kot beljak.

EMPEDOKLES

Bil je zares nenavaden mož in imeli so ga za boga, sam je veroval v selitev duš po krivulji neskončnega kroga.

Vse, kar se zgodi na svetu, vsa rojstva in vse smrti, je pripisoval spletu elementov, med sabo sprtih.

Življenje da ima štiri korene, zemljo, vodo, ogenj in zrak, ti odredajo človeško življenje, plamenček, ki ga obdaja mrak.

Voda, zemlja, zrak so materija, ki se sovraži in se ljubi, življenje ji ogenj podarja, brez njega se vse izgubi.

V začetku so le četver elemente, zdaj iz njih nastajajo telesa, posamični, skaženi udi, glave, kopita, luskine, peresa.

Ljubezen jih druži, da se spajajo v čudne, nerabne prikazni, iz nesmiselnih smiselne postajajo, kaos se počasi prazni.

Končno je svet povsem urejen, v njem se Empedokles rodi, visoki svečenik je v mestu Agrigent, vendar ne spada med ljudi.

Misli, gleda, hodi naokrog, povsod ga obdaja elementarna stena, zase misli, da je pregnan bog, duša, na silo preseljena.

Na koncu gre na vrh ognjenika in se zazre v nižavo, spodaj v breznu se svetlika ogenj, ki obuja naravo.

Spodaj je ogenj, Zevs imenovan, edino počelo življenja, jutro in večer, noč in dan, če je Empedokles pravega mnenja.

Empedokles odhaja drugam živeti, dolgo dolgo po zraku leti in čaka, da se svet na elemente razleti.

OKNO

Če pogledam skozi okno, vidim v šipi travo na strmem bregu, kamenje, razmetano po pobočju, znamenje ob poti. Kjer se strmina prevesi, so sadovnjaki, in tam cvetijo češnje in se razprte krošnje pozibavajo v nevidnem vetru. Pod sadovnjaki so razsute domačije, dvorišča iz steptane prsti, nastlana z zlato slamo in z izgubljenim zrnjem, kjer se v kašalah žito sesipa kot v sanjah. Na škodlaste strehe sije sonce, včasih se dežela zatemni, ko oblaki prekrijejo nebo. Veter upogiba travo, da se nepokošena zdi kot zeleno morje. Polja so mračna šahovnica. Daleč naprej butajo valovi ob izprane skale, morje kipi in se ziba, kot da bi ga kdo z nihaji spravljajl v valovanje. Pršec biča gladino in otok pod zavešenim nebom, pokrit z gozdovi, to jutro tih. Drevesa se krivenčijo, obrasla z mahom, obdana s suho travo, listje se zgane, ko skozenj drsi nevidna roparica. Nočni kriki parajo tišino. Nekdo se trudi, da bi prišel iz polsna v sen. V jutranjem mraku zaveka otrok, rjuha mu hladi kožo, ko pred zaprtimi očmi vidi žareči vzorec, nenehno spreminjanje oblike. Hiša stoji ob obali, somrak je, siv od dneva in morja, njeni temelji se pomakajo v vodo, kjer majhne ribice sunkoma švigajo in se velike mirno pomikajo za njimi. Tu je tišina, in čim globlje greš, tem mračnejše in tišje je. Najprej izgine zlata luč, potem se modra dolgo spreminja v vijoličasto, in ko se izgubi njen zadnji pramen, za hip zagledaš neznano obliko, tanko črto, mogoče odblesk sveteče ribe, potem pa temo prekrijejo žareči vzorci mrežnice, čez katere pogled ne seže.

Ko se ozrem skozi okno z one strani, vidim pred zaveso, ki še rahlo valovi, v varljivem steklu svoj obraz.

SPOROČILO V STEKLENICI

Kaj se je torej zgodilo? Ko sem se lepega junijskega popoldneva, natančneje povedano 23. junija ob 13^h pomikal ob reki Savi navzgor, sem videl skoraj golega fanta, ki je po produ metal prazno steklenico pokalice, dokler se ni naenkrat razletela na tisoče drobnih koscev v belem rečnem pršu. Stal sem pri kamnitem zidu, iz razpoke je pogledal kuščarjev rep, nenadoma me je preplaval vonj po prsti, po suhi travi, dežela se je širila pod menoj, obsijana s soncem, tiha, hitra tekoča reka se je mrežkasto pobliskovala in onkraj polj in gozdov se je vzdigovala Šmarna gora kot obljuba, na koscih steklovine se je kazal pomanjšani svet, ginjen sem ga gledal, kako čepi kot pred skokom, griče in doline, drevesa in živali, reko, zemljo in nebo. Privid se je odvijal s takšno naglico, kot da potujem po robu puščave, od žeje pogreznjen v srečno blodnjo. Steklenica na nebu je bila spreminjasta in ni minilo več kot trenutek, ko so črepinje negibno ležale sredi rumeno rjavega proda, čeznje je tekla tiha voda, stal sem na bregu, nad mano se je zganila zeleneča veja, nebo se je razprostiralo do Karavank, svetelih skozi poletni mrč, velika tišina je nastala. Ko pa sem si videnje skušal zadržati in razu-

meti, je reka spet začela teči in steklo je dokončno ležalo v njej, za vselej iztrgano obliki, ki ga je uklepala. Že po nekaj korakih, ko sem obrnil hrbet plitvemu rečnemu koritu in se skozi mračno podrast prebil na poljsko stezico, sem videl, da si v spominu ne morem ohraniti ne dečka, ki se mi je zdel kot antični Grk, ne smaragdnih drobcev, ki so brizgnili čez nebo. Kar je ostalo, je bilo le vnanja prikazen tega, kar je bilo znotraj mene, namenjeno komu drugemu, pa takrat je bilo že prepozno, ker kdo naj bi bil videl tega dečka razen mene in mogoče dveh, treh kmetov, ki so negibno stali naokrog po pokrajini, sklonjeni nad svojimi nedoumljivimi opravili?

BIOGRAFIJA

Rodil se je leta 1875. Kako je začel živeti, kako je rasel, kako je postal mož? Nič mi ni znano ne o tem ne o onem, saj knjiga, v kateri vidim njegovo postarano podobo, govori v vrsticah, namenjenih njemu, le o tisti strani njegovega življenja, katero se ji je zdelo vredno iztrgati pozabi. Drugo pa se iz trenutka v trenutek bolj nepovrnljivo izgublja, kvečjemu še snov za zgodovinarja ali opomba v šuštečem pismu s plemiškim grbom je. Ni več ulic, po katerih je hodil, ne zlatih dvoran, kjer se je vrtel med plesom in uglajenim razgovorom, drevesa ne pošumevajo več, kadar gre mimo on, marveč se odzivajo meni, njegovemu biografu. In če glasovi in podobe njegovega življenja kje še odmevajo, jih moji umrljivi čuti ne zaznavajo. Zato lahko le domnevam, da je živel, kakor živim jaz. Nemara je življenje videl bolj bogato in v več barvah, bil je grof, dedič izročila, po katerem je ta svet najboljši izmed vseh svetov. Zdaj se iz teme, ki je vendar neskončno več od nič, pobliskavajo le drobci brez notranjega smisla, urejeni v petvrstičen življenjski vzorec. Dvakrat se neznana pokrajina neznansko presvetli: prvič, ko se po veliki vojni odreče voditeljstvu v svoji deželi (neskončni ravnici, deželi brkatih, pritlikavih konjarjev) in se po zlomu revolucije izseli, obsojen zaradi veleizdaje, drugič, ko se po naslednji vojni vrne, postane ambasador nove republike, pa odstopi zaradi trpljenja človeka, ki se je pisal Raik in je zdaj prav tako le ime. Kje naj še kaj iščem, kako bi prestopil prepada med nama, kako naj seževa v večnost, da bi si dala roko, izmenjala zaobljubo, ko odhajava vsak na svoji konici časa kot naperka na poblaznelem kolesu?

Rodil sem se leta 1951, tako sva še tri leta skupaj živela na tem svetu, on je zadnje dni preživel v izgnanstvu, jaz sem se lovil za svetlobo, tipal po zvokih, novo središče vesoljstva, objet od reči, ljubljenec bogov.

Grof Karolyi je umrl leta 1954 v Parizu.